

> Hoovipaviljon (Metsa 14) on ainus säilinud näide omataolistest. 19. sajandi lõpus ehitatud hoonet ilmestab rikkalik vene stiilis puitpitsdekoor. (Foto: Ilme Parik, 2018)

ALEVITE PÄRLEID

NARVA-JÕESUU – MEIE ESIMENE SUPERKUURORT

Heiki Pärdi

FOTOD: AUTORI KOGU

Eesti alevitest kõige suurejoonelisemalt kujundati ja arendati 1874. aastast kuni 19. sajandi lõpuni Narva-Jõesuu kuurorti. Väikesesse Hungerburgi kalurikülla ehitati arvukalt erinevas stiilis puidust suvemajuvillasid. Kaluriküllast suvituskeskuse tegemise mõte pärines Narva linnapealt Adolph Friedrich Hahnilt, tööd juhtis Narva linnaarhitekt Aleksandr Novitski, hiljem tema järeltulija Nikolai Opatski. Eeskuju võeti oma aja kõige moodsamatest kuurortidest, eelkõige Brightonist Inglismaal. Läänemere ääres oli Narva-Jõesuul ka „vendi-õdesid“ – Ratshof Königsbergis ja Kaiserwald (nüüdne Mežaparks) Riias. Narva-Jõesuu planeering oli omas ajas väga uudne. Siia planeeriti uued tänavad, rajati veevõrk, kaevati kuivenduskraavid, sillutati teid ning ehitati luteriusu Niguliste ja õigeusu Vladimiri kirik, suurte kruntidega rohelusse uppuvad villad, alevi keskele jäeti looduspargid. Narva ja Peterburi kaupmehed ja töösturid ehitasid siia omanäolise arhitektuuriga maju, millest kujunes täiesti erilaadne Narva-Jõesuu stiil. Selle üheks mõjutajaks on peetud Eesti varaseimat nn šveitsi stiilis hoonet, praeguseks hävinud Alexander von Stieglitzi villat Narva Kreenholmi asumis (1852).

Narva-Jõesuule olid iseloomulikud rohkete puitpit-sidega kaunistatud villad, mis esindasid historitsismi erinevaid voolusid alates neorenessansist, šveitsi ja mauri stiilidest kuni vene talupojalaadini. Viimase töid kaasa Karjalast ja Põhja-Venemaalt pärit puutöömeistrid. Oma eripärase vormiga eristusid krahvide Urussovi ja Orlovi, parun Peltzeri, paruness Privitsi, kaupmeeste ja töösturite Kolbe, Korovini, Lavretsovi, Pantelejevi, Fomina, Zinovjevi, Boltoni, Kotšnevi jt suvilad. Suurem osa kuurordi hoonetest ehitati 1873.–1900. aastatel, hiljem ehitustegevus rauges. Enamik alevi tollaseid ehituskunsti tippteoseid hävis teise maailmasõja ajal ning hiljem, ent tänavavõrk on säilinud üpris terviklikult.

Kuurordi tähtsaimaks hooneks kujunes kuursaal, mille lopsakas segastiil ohtrate ärklite, rõdude ja saepitsiliste kaunistusega sai suunaandjaks sadadele villadele, mis siia kerkima hakkasid. Vana kuursaali arhitektuuris leidub laene 19. sajandi keskel Hispaaniast Inglismaale levinud mauri stiilist, mis oli Euroopa kuurortides tollal väga populaarne. Kuursaali kavandas „kuurordi isa“, Narva linnapea insener Adolph Friedrich Hahn ise, võttes ilmselt abiks arhitekt Aleksandr Novitski. Maja

< Puidust historitsistlik pargipaviljon (19. saj lõpp) Heledas pargis. Katuseräästast ümbritseb ehiskarniis, selle all, sammaste vahel, on saepitsiline ehisvõre. (Foto: Heiki Pärdi, 2023)

valmis 1882. aastal ja hävis tules 1910. Kuursaal oli kõrgklassi kõige kallim pansion. Esimesel korrusel oli 300-kohaline lavaga kontserdisaal, restoran, piljardituba, lugemissaal, teisel korrusel umbes 50 numbrituba. Kuursaali ümbritsevas aias mängis igal õhtul orkester. Krooniks vana Narva-Jõesuu arhitektuurile oli 1912. aastal ehitatud uus barokkmotiividega juugendstiilis kuursaal, mille projekti kavandas Poola päritolu Peterburi arhitekt Marian Lalewicz. Hoones asusid raamatukogu, restoran, salongid ja 60-kohaline hotell. Suures saalis toimusid kontserdid ja korraldati balle. Teises maailmasõjas sai kuursaal kõvasti kannatada, 1949. aastaks taastati ainult merepoolne osa. Sinna paigutati kultuurimaja, telefonijaam, postkontor, raamatukogu jmt, teisel korrusel olid korterid. 1950. aastate lõpus tehti korterite asemele tantsusaal ja tegevusruumid. 1987. aastal alustatud restaureerimistööd jäid pooleli, praegu seisab riiklik ehitismälestis tühjana. Narva-Jõesuu kõige uhkema, pigem paleed meenutava suvila Villa Capriccio ehitati 1874. aastal Adolph Friedrich Hahn. Erinevalt enamikust siinseist hooneist oli see ehitatud kivist. 1930. aastast tegutses rohkete sammaste, pilastrite, portikuse ja verandaga uusklassitsistlikus hoones hotell, teise maailmasõja ajal sai see kõvasti kannatada ning lammutati 1954. Vahetult enne esimest maailmasõda, 1913, oli Narva-Jõesuus 800 villat ja 11 pensionaati, 2 vesiraviljat, talviti elas seal 2500

> Suvila (Pargi 6, 19. saj lõpp). Historitsistlik vene stiilis kahekorruseline puumaja, esifassaadil lahtine saepitsidega sammastele toetuv veranda ning samas stiilis aknad. Praegu tühi. Riiklik ehitismälestis. (Foto: Heiki Pärdi, 2008)

> Pantelejevi suvila (Aia 45, 19. saj lõpp). Venepärases stiilis palkhoone sammastikuga esifassaad on ülikülluslikult ehitatud saepitsornamentikaga. Omanik Filipp Pantelejev (1863–1914) oli üks mõjukamaid Narva tööstureid ja avaliku elu tegelasi. Alates aastast 1936 oli siin Eesti politseiohvitseride suvekodu, hiljem Kreenholmi manufaktuuri puhkekodu. Praegu on maja tühi ja laguneb. Riiklik ehitismälestis. (Foto: Heiki Pärdi, 2008)

~ Suvila (Pargi 6, 19. saj lõpp). Historitsistlik vene stiilis kahekorruseline puumaja, esifassaadil lahtine saepitsidega sammastele toetuv veranda ning samas stiilis aknad. Praegu tühi. Riiklik ehitismälestis. (Foto: Heiki Pärdi, 2008)

< Ühekorruselisel viilkatusega puumajal (Nurme 19, 19. saj lõpp) on kaks sammastega tuulekoda ning katuseärkel. Hoonet ilmestab rohke venepärane puitpitsdekoor, kaheosaline laudis seintel ning Narva-Jõesuule väga iseloomulik kalasabamuustriline viiluväljalaudis. (Foto: Heiki Pärdi, 2010)

< Kaupmees Fadejevi elamu-suvila (Nurme 44, 19. saj lõpp) on üks mitmetest neorenessansi-mõjulistest historitsistlikus laadis hoonetest Narva-Jõesuus. (Foto: Heiki Pärdi, 2010)

< Pansionaat, nn Veltmanni maja (Karja 11a, 19. saj lõpp). Hoonel on esinduslik rohke puitpitsiga kaunistatud kahekordne historitsistlik klaasveranda. (Foto: Heiki Pärdi, 2023)

< Veetorn (1894), mille ehitas oma vesiravila juurde doktor Emil Krug. Vesiravila ise hävis teise maailmasõja ajal. (Foto: Heiki Pärdi, 2023)

> Uus juugendstiilis kuursaal (1912), mille projekti tegi Poola päritolu Peterburi arhitekt Marian Lalewicz, ehitati varasema, 1910 maha põlenud puidust kuursaali asemele. Praegu tühi. Riiklik ehitismälestis. (Foto: Heiki Pärdi, 2023)

inimest, suvehooajal aga käis üle 8000 puhkaja. Enamik neist olid Peterburi ja Moskva aadlikud, kaupmehed ja töösturid, suvitajad Saksamaalt, Prantsusmaalt ja Poolast.

Esimese ilmasõja ajal põles maha ning mujale Eestisse müüdi ära 50 hoonet, lagunened ja elukõlbmatuid maju oli 80. Majad olid ehituslikult väga erineval tasemel. Palju oli väikesi odavaid laudseintega kergehitisi, mis olid mõeldud suviseks väljäuürimiseks ega kõlvanud talvel elamiseks. Vähem oli palksuvilaid, millest osa olid väljast laudadega vooderdatud. Pääaegu kõigil majadel olid avarad verandad. Enamasti paiknesid suvilad krundi keskel, mitte tänava ääres. 1920. aastatel olid Narva-Jõesuus lagunemas just esinduslikud villad, sest omanikud olid kadunud ja keegi maju ei hooldanud.

Tolleaegne supluskorraldus Narva-Jõesuus tundub tänapäeval kummaline: mererand oli jaotatud kuude ossa, igaüks umbes 300–500 meetrit lai. Iga osa piiril olid teabetahvlid, kellele üks või teine osa oli mõeldud – meestele ja naistele ning ühisala. Supelda võis seal kella kuueni, seejärel algas jalutamisaeg, kusjuures mitu korda nädalas mängis samas sõjaväeorkester. Supluse ajal valvas rannas korrapidaja. Üldosakonnas oli suplemine lubatud ainult vastavais kostüümides. Tsaariajal oli rannas olnud veelgi rangem kord: punase lipu lehvides võisid vette minna naised, sinisega mehed. Samal ajal oli ranna keskosas suplemine keelatud, sest seal käidi promeneerimas. Siis ei lubatud ka paljalt supelda, tuli kanda trikood. Rannaelu korraldajail tuli vaeva näha ka vettemineku organiseerimisega – tarvis läks kas supelsilda või -vankrit.

< Narva-Jõesuu sanatooriumi peahoone (1961) ehitati arhitekt Nikolai Kusmini eestiaegses vaimus funktsionalistliku projekti järgi. Riiklik ehitismälestis. (Foto: Heiki Pärdi, 2023)

Vankriomanik palkas randa paar hobusega poisikest või meest, kes suvitajate vankri vette vedasid.

Eesti Vabariigi ajal sai senisest Hungerburgist ametlikult Narva-Jõesuu. Saanud juba 1917 alevi õigused, oli ta kuni 1934. aastani iseseisev, seejärel Narva linna osa. 1920.–1930. aastail muutus Narva-Jõesuu eestlaste hulgas isegi populaarsemaks kui Pärnu või Haapsalu. Eriti meeldis see paik Eesti loomungulisele intelligentsile. Tollase kuurordielu maa-märgiks ja keskpunktiks sai 1935 avatud funkstiilis avar rannahoone.

Teine maailmasõda laastas Narva-Jõesuud põhjalikult: hävis suur osa ajaloolisest hoonestusest, sealhulgas kuurisaal ja rannahoone ning hulk puitvillasid. 1945. aastast kuulutas uus võim Narva-Jõesuu kuurortaleviks. Nõukogulik süsteem muutis ka puhkamise korraldust – puhkeasutusi hakkas rajama riik või riiklikud asutused ja ettevõtted. Kõrvuti Ida-Virumaa ja Narva suurettevõtetega ehitasid siia oma puhkekeskusi ka Lenini-graditehased. Kohaliku eestluse hoidmise seisukohalt kujunes märgiliseks kolhoo-sidevahelise sanatooriumi avamine 1961.

> 1920.–1930. aastail Eesti alevites väga sage katuseärkli, rõdude ning klaasist veranda ja esikuga elumaja (Kiriku 4). Narva-Jõesuule tüüpiliselt on majal keeruka muustriga välislaudis. (Foto: Heiki Pärdi, 2010)

> Modernistlik väikeelamu (1964) Vabriku tänava alguses. (Foto: Heiki Pärdi, 2023)

> Ühe üleliidulise sõjatehase töötajate jaoks Narva-Jõesuu kunagise kõige elegantsema suvitushoone, Villa Capriccio asukohale aastail 1969–1973 arhitektide Pärtel Tarvase ja Helgi Margna projekti järgi ehitatud suur Mereranna puhkekodu (Aia 17). (Foto: Heiki Pärdi, 2023)

> Suurem modernistlik eramu (1980) on tänapäeval külalistemaja. (Foto: Heiki Pärdi, 2010)

> Narva-Jõesuu sanatooriumi IV korpus ehitati 1980 Eesti NSV Ministrite Nõukogu puhkekoduks arhitekt Marika Lõokese ja sisearhitekt Taevo Gansi projekti järgi. (Foto: Heiki Pärdi, 2023)

< Narva Baltijetsi tehase sanatoorium Põhjarannik, mille projekteerisid Moskva arhitektid M. Poduškin ja S. Novikov, sai valmis 1987. Kunagi Narva-Jõesuu kõige suurem hoone, praegu tühi. (Foto: Heiki Pärdi, 2023)

< Raamatukauplus Meresuu (1988), teine postmodernistlik ehitis Narva-Jõesuus, asub lähestikku samas stiilis ambulatooriumiga. Arhitektid J. Domidenko ja J. Voltšjonok. Praegu tühi. (Foto: Heiki Pärdi, 2010)

< Suure moodsa kortermaja (Kesk 2, 2010) projekti tegid arhitektid Margit Mutso, Madis Eek ja Reio Avaste. Ažuursed rõdupiirded jäljendavad Narva-Jõesuu tsaariaegseid puitpitsimustreid. (Foto: Heiki Pärdi, 2023)

< Nooruse spaahotell (L. Koidula 19d, 2014), suurim spaakompleks Eestis, on ehitatud kunagise samanimelise üleliidulise noortekeskuse asemele. Arhitektuuribüroo Luhse & Tuhal. (Foto: Heiki Pärdi, 2023)

Hoone arhitektuuristki õhkus eestiaegsust. Arhitekt Nikolai Kusmin, kelle projekti järgi sanatoorium ehitati, oli 1930. aastate keskpaiku osalenud Pärnu ranahotelli arhitektuurivõistlusel. Pärnus tema projekti teoks ei tehtud, nüüd sai ta selle peamises osas lõpuks ellu viia Narva-Jõesuus. Samasse kompleksi kuulub 1980 valmis saanud teinegi silmapaistev hoone – nn IV korpus (arhitekt Marika Lõoke ja sisearhitekt Taevo Gans) Ministrite Nõukogule, mida peamiselt kasutas parteiboss Karl Vaino. Sanatooriumi kõrval kujunes Narva-Jõesuu teiseks oluliseks avalikuks hooneks Villa Capriccio asukohale 1969–1976 ehitatud Mereranna puhkekodu. Lisaks asutuste puhkekodudele rajati Narva-Jõesuus ka Eestis seni tundmatuid puhkeasutusi – pioneerilaagreid. Tänapäevaks on neist enamasti järele vaid varemed või mälestus.

Eesti taasiseseisvumise ajal 1990. aastate algul hävis siin hea hulk tsaariaegset ehituspärandit: tolleks ajaks säilinud umbes 60 tsaariaegsest puitpitsuvilast on praegu alles vaid kümnekond. Samal ajal sai otsa ka väärtuslikku nõukogudeaegset arhitektuuri ning vana Narva-Jõesuu sümbol – kuursaal – seisab tondilossina keset Heledat parki. Viimastel aastakümnetel on siiski lisandunud linnapilti ka päris palju uusi ja moodsaid hooned – nii suuri puhkeasutusi kui ka muud ja väiksemat.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Eesti Rahva Muuseumi sanitaar-topograafiline arhiiv: STA 303, 304.

Hansar, Lilian (koostaja). Ida-Virumaa 20. sajandi arhitektuuri inventeerimine. 2008.

http://register.muinas.ee/ftp/XX_saj._arhitektuur/maakondlikud%20ylevaated/ida-virumaa/Ida-Virumaa.pdf

Tuuder, Madis. Narva-Jõesuu linnaehituslikud kihistused iseloomulike arhitektuursete objektide näitel. Bakalaureusetöö. Eesti Kunstiakadeemia, 2007.

Tuuder, Madis. Narva-Jõesuu – üks esimesi teadlikult planeeritud kuurorte Läänemere ääres. – Eesti taluarhitektuur. Püsiv ja muutuv. Eesti Vabaõhumuuseumi Toimetised 5. Tallinn, 2016

Narva-Jõesuu – supelsaksad südames. К отдыхающим со всем сердцем Нарва-Йыэсуу. Andrejeva, Svetlana; Ivask, Merike; Tuuder, Madis (koostajad). Narva-Jõesuu – Heart and Soul to Holidays. Narva Muuseum, 2016